

Frits de Lange

IN DE ZON KIJKEN

Georges Bataille en de dood

'Dat is het wat de dood tot de laatste, de meest ongrijpbare vijand maakt: hij maakt het ons uiteindelijk onmogelijk hem te zien zoals hij is. Hij dwingt ons de blik af te wenden.'

Okke Jager¹

'Mais l'homme peut surmonter ce qui l'effraie, il peut le regarder en face.'

Georges Bataille²

1. Een dubbelzinnige titel

In de titel van Okke Jagers eerste verzetsboek tegen de dood schuilt een merkwaardige ambivalentie. 'De dood in zijn ware gedaante' heet het. Enerzijds houdt de schrijver ons daarin voor dat als eerste voorwaarde voor de strijd tegen de dood – waartoe Jager ons onvermoeibaar oproept – geldt, dat wij eindelijk eens moeten ophouden de dood een menselijk gezicht te geven. Daarmee sluiten we immers tegen wil en dank vriendschap met de laatste vijand. De eeuwenoude bagatellisering en de moderne herwaardering van de dood staan het inzicht in de werkelijkheid van de dood in de weg. Pas wanneer de dood als koning der verschrikking in zijn ware gedaante wordt gezien is de weg vrijgemaakt voor het compromisloze gevecht ertegen. Een strijd, waarin elke millimeter winst aan het front er weer één is.

Zo wenst Jager de dood in al zijn verbijsterende concreetheid te zien, en wil hij zijn hoofd niet afwenden in (ook theologische) abstracties. De 'eigen stem' van de dood – een verschrikkelijke – moet doorklinken, een 'analyse van de dood zelf' moet niet uit de weg worden gegaan³.

Pas de dood in zijn ware gedaante roept de woede en weerzin op, voorwaarde voor het gevecht ertegen. Als daarbij niet meer een verdoezelde schim, maar werkelijk de echte dood tegenover ons in de ring staat, kunnen we trefzeker stoten

uitdelen in de bokswedstrijd, waarin we ooit eens hopen op punten te winnen. Van een tegenstander die ons nu nog altijd knock-out slaat.

Jager wil de dood *zien* zoals hij is, hem recht in de ogen kijken. 'Het is met het oog op de krachtige uitwerking van de visualisering, als ik steeds de dood personifieer tot een grijpbare vijand', schrijft hij aan het slot van zijn 'Liever langer leven', zijn instructies voor het gevecht aan het front. Hij roept daarbij op tot een revitaliserend kijken: 'wij zien de dood op de terugtocht, wij moeten hem wel wégkijken.'⁴

Toch moet Jager – en dat anderzijds – erkennen dat het gewoon niet lukt om de dood in de ogen te zien. 'Wij kunnen evenmin recht in de dood blijven kijken als recht in de zon'⁵. De ware gedaante van de dood verplettert en verblindt de mens die er naar kijkt. Wie zich werkelijk bewust wordt van de dood, geeft Jager toe, wordt gek. De dood kan niet in het denken worden opgenomen, de dood kan niet gedacht worden, erkent hij... in zijn denken tegen de dood⁶. Alleen in de waanzin houdt een mens het van aangezicht tot aangezicht met de dood uit. Maar dan is de bezonnen, trefzekere strategie die Jager vóór het leven ontwerpt niet meer mogelijk. Zo komen we tot een dubbelzinnige conclusie: wie niet de dood in ware gedaante ziet, kan er niet werkelijk tegen vechten; wie de dood recht in de ogen ziet, is bij voorbaat voor het gevecht uitgeschakeld en verslagen.

Jager ziet een derde mogelijkheid. 'Tussen de verdoezeling van en de verplettering door loopt de weg van het verzet tegen de dood.' Slechts in woede houden we onze ogen open en ons hoofd koel, die we anders zouden sluiten c.q. verliezen in de angst, op de vlucht. De enige rechte houding tegenover de dood is: hem verachtend de rug toe te keren. En heel zijn visueel vermogen en immense denkkraft zet Jager aan het werk om aan deze afkerende beweging vorm te geven. Tot in de meest afgelegen uithoeken van het leven neemt hij de sporen van de dood en de doodsaanvaarding waar. En met de rug naar de dood neemt hij het op voor het leven.

Maar ziet hij zo – zich afkerend – dan nog wel de dood 'in zijn ware gedaante'? Ja, zegt Jager paradoxaal: 'pas aan wie zich totaal van hem afkeert, toont hij zijn ware gelaat'⁷. Hier laat de visualisering, onontbeerlijk in de strijd tegen de dood, de lezer echter in de steek. Hij kan zich de dood op deze manier toch

niet anders voorstellen dan triomfantelijk aanvallend, in de rug die woedend naar hem is toegekeerd? De dood werkelijk in ware gedaante zien, dat kan immers alleen de mens die zich *niet* van hem afwendt? En vervolgens verblindt wordt van angst en raakt aan de grenzen van de waanzin? Waarmee elk doordacht en strategisch uitgewerkt 'neen' tegen de dood, elk project vóór een doodsvrij leven ineensloot. De dood in zijn ware gedaante *zien*: Georges Bataille heeft het geprobeerd. Hij heeft recht in de zon willen kijken. En tot een gevecht ertegen is het dan ook nooit gekomen.

2. *'Inter faeces et urinam maximum'*

Georges Bataille wordt in 1897 geboren in Billom (Puy-de-Dôme). Zijn vader is dan 44 jaar en lijdt aan syfilis. De geslachtsziekte, die weldra zijn laatste stadium zal bereiken en de man blind, verlamd en waanzinnig maken zal. Een oorsprong die in Batailles beleving voor altijd geboorte, dood en sexualiteit in één zal schuiven.

Wat de ogen van het kind hebben moeten zien in de 18 jaar dat de zieke vader nog leeft is een verschrikking van geweld, walging en terreur geweest, waarover Georges Bataille zwijgen zal. In directe zin wel te verstaan, want zijn leven en zijn werk zullen er onuitwisbaar door worden gestempeld. 'Ik ben geschonden voor het leven... Wat er gebeurd is vijftig jaar geleden jaagt me nu nog angst aan', zal Bataille in 1961, een jaar voor zijn dood, aan zijn oudere en enige broer – ook ooggetuige – schrijven.

'In de beginne was de dood' en: *'Inter faeces et urinam maximum'* (Augustinus) – zo betitelt de biograaf van Bataille zijn eerste beide paragrafen⁸. De voortdurende confrontatie met het rollende wit van de blinde ogen van zijn vader, een man die geen controle meer had over zijn spieren, evenmin als over zijn stem, soms ontwaakte uit de sluimer van zijn waanzin en dan in zijn 20 jaar durende doodstrijd zijn gezin terroriseerde – de opengesperde kinderogen van Georges Bataille, waarvoor niets verborgen werd gehouden, moeten in een afgrond hebben gekeken. Als in 1915 de Duitse bommen Reims teisterden – de stad waar het gezin dan woont – wordt de stervende vader achtergelaten. Men komt later terug; om hem te begraven. Georges Bataille ontvlucht zijn vader, en vindt daartoe in de oorlog een welkome aanleiding. Maar de wroeging die hem

daarna ten deel viel over dit aan zijn lot overlaten van zijn vader moet volgens Surya, zijn biograaf, wel direct in verband staan met Batailles daarop volgende bekering tot het katholicisme. Alsof hij in de hemelse Vader wilde goedmaken wat hij aan de zijne had onthouden: zijn bijstand en trouw. Bataille wordt vroom en devoot en brengt een jaar op het seminarie door. Van plan geestelijke te worden, en tot in zijn bedlectuur zijn zinnen op de hemel zettend. Middeleeuwse mystieken en kloosterhervormers behoren tot zijn favorieten. Teksten die opvallen door het geweld waarmee ze het lichaam laten afsterven en het vlees doden. 'De schoonheid van het lichaam is geheel beperkt tot het huidoppervlak', schreef de benedictijn Odon de Cluny (879-942), één van Batailles voorkeuren. 'Als de mensen konden zien wat er onder de huid zit, als zij net als de lynx van Béotius met hun ogen naar binnen konden dringen, dan zou de aanblik alleen al van vrouwen walgelijk zijn: die vrouwelijke gratie is niet meer dan slijm, bloed, vocht, gal. Aanschouw wat zich in de neusgaten, in de keel, in de buik verbergt: allemaal vuiligheid. En wij die ervoor terugdeinzen om zelfs met onze vingertop braaksel of mest aan te raken, hoe kunnen we er dan naar verlangen om in onze armen een zak excrementen te koesteren!'⁹

Bataille dronk dit soort teksten in en zou nooit van 'het vlees' houden, ook als hij vanaf 1924 zijn geloof voorgoed afzweert, een losbandig leven leiden gaat en auteur wordt van onder pseudoniem uitgegeven obscene literatuur. Het lichaam bleef voor hem altijd smerig en walgelijk; elk lichaam herbergde dat van zijn vader, met openingen als wonden, nachtelijke afgronden. Erotiek, het fenomeen wat Bataille tot de grenzen van de obsessie toe zou bezig houden, heeft hij nooit met plezier kunnen associëren, maar alleen maar met geweld. Nooit heeft hij het lichaam anders dan in het licht van de dood waarvoor het bestemd is kunnen beschouwen.

Ook God deelt in deze dood en walging. Bataille zweert zijn katholicisme in het begin van de jaren twintig even heftig af als hij het voordien omhelsde. 'De dood is van zichzelf uit alles. Hij is de diepe leegte die door de God is achtergelaten na zijn dood', schreef hij later in een stijl die doet verraden dat vooral Nietzsche hem bij het afscheid van het christelijk geloof behulpzaam is geweest.¹⁰ Maar aan zijn seminaristenverleden zal Bataille voor altijd de fascinatie overhouden voor de

mengeling van verschrikking en verrukking waarmee de mystici het lichaam in zijn mortificatio tot extatische hoogten konden opdrijven.

3. Een onvoorwaardelijk ja

Het kind Bataille dat zijn ogen niet kon sluiten, wilde dat ook later niet meer. Niet door verdringing heeft hij zijn jeugd willen verwerken, maar door tot in extremis de horreur ervan nog eens aan zichzelf te laten gebeuren. Bataille wil de verschrikking nóg eens 'durcharbeiten', maar dan nu – en het zal een sleutelwoord worden in zijn denken – *souverein*.

Het enige thema bij Bataille zal de dood zijn. Maar niet de vlucht ervoor, noch de woede erop bepalen zijn houding ertegenover. Bataille laat zich door de dood *fascineren*. Of het nu de dood van de stier in de corrida, de 'kleine dood' in de erotiek (zo wordt het orgasme in het Frans genoemd), de grote dood van de wereldoorlogen, de begrafenisrituelen van de prehistorische mens die zijn doodsangst doorleeft, de marteldood van Christus of van een anonieme Chinese misdadiger betreft – Bataille blijft er door geobsedeerd, heen en weer geslingerd tussen het tremendum en het fascinosum, het terugdeinzen voor en de aantrekkingskracht tot: De reactie van Bataille die een schimmelkaas proeft: 'Het is bijna een graf'¹¹; zijn waarneming als hij zichzelf ziet schrijven: 'deze schrijvende hand is stervende'.¹² Bataille wordt geboeid door de dood als het uiterste moment in het sterven, als een gewelddadig ogenblik,¹³ en door de dood als een proces met een onomkeerbare beweegrichting: 'Overleven is niets anders dan een uitstel'.¹⁴ En de ervaring, uitgedrukt in het gereformeerde doopformulier: 'Dit leven, hetwelk toch niets anders is dan een gestadig sterven', was ook de zijne. 'Het leven verliest zich in de dood, de rivieren in de zee, en het bekende in het onbekende'.¹⁵

Bataille werd geboeid door de dood van anderen, in de oorlog, in het offer, op het niet minder gewelddadige sterfbed. Maar vooral ook door zijn eigen dood. 'De dood is niet alleen het lijk dat men zal hebben, zelfs niet datgene welk men reeds heeft; maar de dood van het lijk welk men is'.¹⁶ Bataille heeft ook met de dood gespeeld, hij heeft meer dan eens zijn eigen dood geprovoceerd, hem tartend uitgedaagd in erotische per-versiteiten. Op dat gebied heeft Bataille zo ongeveer alles

gedaan wat God verboden heeft.¹⁷ Maar nadat hij in 1954 ongeneeslijk ziek wordt verklaard (arteriosclerose in de hersenen) raakt hij niet minder geobsedeerd door het langzame, geduldige werk van de dood in hemzelf.¹⁸ Door zijn ziekte brokkelt het denken langzaam in hem af en Bataille is erbij, met open ogen. Zoals hij altijd de dood heeft willen denken, zo ook de dood van het denken waarvan hij dan getuige is. Zijn eigen doodsdanken.

Georges Bataille: een morbide geest? Het is waar dat fascinatie ook aantrekkingskracht betekent. Bataille heeft met 'la mort' geflirt en ook naar haar hand gedongen. 'De weerzin, de kortstondige verleiding verenigen zich en komen tot een bitter hoogtepunt in de dood: het gaat niet meer om een banale vernietiging, maar om dat punt waar zich de laatste hunkering en de uiterste verschrikking elkaar raken.'¹⁹ Zinnen als deze komt men regelmatig bij Bataille tegen en men kan slechts huiveren bij een dergelijke erotisering van de dood. Maar het is opvallend dat Surya in zijn biografie slechts één keer over Batailles necrofilie te spreken komt.²⁰ Die hij niet wil ontkennen, maar die hij nooit als ondubbelzinnige liefde voor de dood bij Bataille is tegengekomen, enkel als aantrekkingskracht blijvend met weerzin vermengd. Alleen aan de grenzen van de waanzin rakend (en soms er over heen: zijn mystiek-zonder-God, waarin hij door de limiet van de dood heen wil breken, heeft niet zelden iets hallucinerends) 'hield' Bataille van de dood.

Maar even opvallend is Surya's nadruk op het omgekeerde: meerdere keren moet hij melding maken van Batailles liefde *voor het leven*. 'Het was een man die gek was op het leven', zegt de surrealist Michel Leiris, aan wie Bataille zijn studie *L'Erotisme* opdroeg, over zijn vriend.²¹ Die ook zelf, toen hij doodziek na de Duitse inval in 1940 dacht te zullen sterven, schreef: 'Ik vervloek het leven helemaal niet. Ik hou veel van het leven.'²² Bataille is een wanhopig man geweest, een eenzaam mens. Maar nooit heeft hij maar met de gedachte aan suïcide gespeeld: 'Ik heb nooit begrepen dat men zich doden kon bij gebrek aan hoop.'²³

Bataille zei ja tegen het leven. En als hij een ziek man geweest is (meerdere tijdgenoten zeiden het) dan alleen omdat hij dit ja excessief heeft willen zeggen, tot over de grenzen van het mogelijke heen. 'Wat heet "ziek"?' zou de wedervraag van

Bataille zijn. Is de pathologie niet het geborneerde halt dat zwakke geesten uit onmacht willen toeroepen aan hen die wél de beker van het leven tot de bodem toe durven uit te drinken? De mens die zich niet uiteenzet met zijn eigen doodsangst – dat wat een mens tot mens maakt; een dier kent deze angst niet – gold voor Bataille daarentegen als een verminkte die een ledemaat mist, een verdoofde en genarcotiseerde geest, die in de illusie leeft onsterfelijk te zijn.²⁴ Als er één moraal is geweest die Bataille er op na heeft gehouden dan was het de 'hyper-moraal' van Nietzsche: diens trouw aan de aarde. Een onvoorwaardelijk ja, zonder reserves en maat, ook als men daarbij zijn hoofd zou verliezen.²⁵

4. Het onmogelijke ervaren

Dit onmogelijke ja – omdat het ook een ja tegen het onmogelijke is – hield voor Bataille ook een ja tegen de dood in. Het verstaan luistert hier nauw. Want het betreft hier geen *morele* bevestiging, als zou de dood (ergens) goed (voor) zijn. 'Men weet het', schrijft Bataille in *La Part Maudite* en hier zou hij Jager kunnen onderstrepen – 'de dood is niet noodzakelijk.'²⁶ Bataille bedrijft met de biologie geen ethiek. Zijn moraal wil er een aan gene zijde van goed en kwaad zijn. Zijn ja tegen de dood is de uiterste oprekking van zijn ja tegen het leven. Want leven – en dat leert Bataille van de erotiek – is beweging, die streeft naar het uiterste, een dynamiek die voor geen limiet stand houdt, zelfs niet voor de extreme grens van de dood. Tenzij er 'nee' gezegd wordt, dat is: het leven in zijn grensoverschrijdende beweging *ontkend* wordt.

Het leven dat de uiterste grens overschrijdt, verliest zich aan de dood. Daar bedrijft Bataille geen romantiek mee. Maar anderzijds geldt dat het leven dat zich niet onweersaanbaar naar deze grens toebeweegt, geen leven meer is, maar bewegingloos m.a.w.: dood. Bataille heeft deze verscheurende dubbelheid willen doordenken. Maar hij heeft daarbij niets willen doordenken, wat hij niet heeft kunnen doorleven. Batailles doel is: ERVAREN, en dat tot het uiterste. Hij is dan ook eerder een mysticus (– zonder-God, voegde Sartre daar dan aan toe), dan een filosoof. Waarbij zijn mystiek dan niet moet worden beschouwd als een zoektocht naar heilservering, maar als de intensiteitsbeleving van het verscheurde leven, tot en met de doodsangst toe. Bataille is daarom geen vechter

tegen de dood; hij stelt zich beschikbaar als het slagveld waarop leven en dood met elkaar strijd leveren.²⁷

Al heeft Bataille op de Franse filosofie van na de Tweede Wereldoorlog een groot stempel gezet (het werk van denkers als Michel Foucault en Jacques Derrida is ondenkbaar zonder het zijne), toch wilde hij geen wijsgeer zijn. Hij was filosoof noch van formatie (zijn leven lang is hij bibliothecaris geweest), noch van ambitie. Tegen de exacte logica en de denkracht van iemand als Jean-Paul Sartre heeft hij het altijd moeten afleggen, en hij gaf dat ook grif toe.²⁸ Bataille schreef veel, zonder ooit een groot literator te worden; hij schrapte immers nog meer en liet weinig werk verschijnen.²⁹ Er strandden meer projecten in zijn hoofd, dan er op papier gezet werden. Zijn theoretisch werk is – op *La Part Maudite* na, een tekst waaraan hij 18 jaar heeft gesleuteld³⁰ – zondermeer chaotisch te noemen. Maar dit alles heeft niets met een eventueel onsamenhangend karakter – Bataille gold als een deskundig bibliothecaris, en wie zou durven beweren dat er voor dat vak geen systematische geest nodig is?³¹ – of intellectueel onvermogen³² te maken. Batailles denken is een ruïne, alleen omdat het de dood heeft willen denken. De dood waarop elke redelijkheid stuk loopt, elk project afbreekt, elk systeem ineens stort, elke zin on-zin wordt. *Alles valt altijd* uiteen ten overstaan van de dood. Zo gezien was Batailles wanorde een systematische. Want als er een 'systeem Bataille' is, dan is het de wil om het onmogelijke te leven, zonder er iets van te willen ontwijken.³³

Bataille schrijft literaire teksten, maar zij appelleren aan geen enkele schoonheidsbeleving. Integendeel, zij shockeren tot misselijkmakends toe. 'Ik schrijf voor degene die, wanneer hij mijn boek binnentreedt, erin valt, als in een gat, en er niet weer uitkomt.'³⁴ Bataille schrijft poëzie, maar niet om zichzelf er in uit te drukken, maar om zich erin te verliezen, uit haat voor het schone woord.³⁵ En zo bedrijft hij ook filosofie, maar alleen om haar tekort aan te tonen. Elk woord loopt immers vast in het zwijgen, elke kennis mondt uit in het niet-weten van de dood.

Daarom wil Bataille de religie, de poëzie, de wetenschap, en ook de filosofie voorbij in een ervaring die elke ervaring passeert. Zelfs de mystiek wil hij achter zich laten in wat hij 'la nuit du non-savoir' noemt³⁶. De lach, de duizeling, de wal-

ging, het zelfverlies tot aan de grenzen van de dood – dat zijn de noties die Bataille bij deze onmogelijke onderneming behulpzaam zijn³⁷. Hem staat daarbij slechts één ding voor ogen: om zo het zelfbewustzijn van de mens te openen voor wat de mens *werkelijk is*. En al blijft hij zich daarbij telkens in de buurt van de christelijke mystici bewegen, de mens is voor hem nimmer 'contemplatie' (er is slechts vrede voor wie vlucht), maar hij is een marteling (*supplication*), oorlog, angst, waanzin³⁸. Want hij die de spiegel van de verscheurende beweging van het leven wil zijn kan niet anders dan zich laten breken. Filosofisch mijmeren over het Zijn is er dan niet meer bij; het voltooide Zijn ervaren, dat is: de pijn van een wond ondergaan, de agonie van alles wat is. Aan zwakkelingen, aldus Bataille die hier Nietzsche bijvalt, is deze *Expérience Intérieure* tot voorbij de grenzen van de taal dan ook niet besteed³⁹.

Bataille heeft veel aan Nietzsche te danken, en hij verheelt dat ook niet: hij betoont aan de filosoof die beslissend is geweest voor zijn afscheid van God en van het goede de eer van een 'angstvallige trouw'⁴⁰. Maar Bataille wil verder dan Nietzsche, hem voorbij. Nietzsches afscheid van het idealisme blijft Bataille nog te idealistisch. De dood is bij Nietzsche nog niet naakt, niet smerig, niet banaal en niet obscene genoeg. Nietzsche, zo vond Bataille, dacht over het lage toch weer te hoog. Zijn denken doet duizelen, maar niet alleen om de afgronden die er zich in openen, maar ook om de ijle berglucht die het ademt en de ijzige dageraad die erin gloort. Bataille trekt Nietzsche naar de aarde toe, die deze zelf trouw wilde blijven. En de aarde, dat is: vuil en verrotting, modder en nacht. De soevereine mens is voor Bataille dan ook eerder een mol, dan een adelaar⁴¹. Maar even wakker als deze, met opengesperde ogen en... verblind door het licht. Het motto van Batailles reisverslag voorbij de limieten van de dood, zijn *Expérience Intérieure* is een woord van Nietzsches Zarathustra. 'La nuit est aussi un soleil', luidt het. Want ook tegen de nacht valt niet in te kijken.

5. Om Hegel in lachen uitgebarsten

Maar meer nog dan aan Nietzsche is Bataille schatplichtig aan Hegel. Er laat zich zelfs met Jacques Derrida beweren dat al

Batailles concepten hegeliaans zijn. Want ook al zijn deze ook vaak tegen Hegel gericht, ze kunnen niet zonder hem gedacht worden.⁴² Niet voor niets geeft Michel Surya aan zijn biografie van Bataille een titel mee die direct aan Hegel is ontleend. *La mort à l'oeuvre* heet zijn levensbeschrijving, die opent met het Hegel-citaat dat Bataille levenslang vergezelde: 'Der Tod... ist das Furchtbarste, und das Tote festzuhalten das, was die grösste Kraft erfordert'. Tot dit: 'das Tote festzuhalten' (in het Frans: 'maintenir l'oeuvre de la mort') heeft Bataille de kracht willen opbrengen.

Het woord van Hegel stamt uit de Vorrede van zijn *Phänomenologie des Geistes*⁴³. Bataille maakt er mee kennis als hij vanaf 1933 tot 1939 het seminaire dat Alexandre Kojève over Hegel geeft bijwoont. En hij wordt (met anderen: ook bijv. Jacques Lacan, Raymond Queneau, Simone de Beauvoir, Maurice Merleau-Ponty, Raymond Aron waren er bij)⁴⁴ diepgaand door deze colleges over de lectuur van Hegel beïnvloed.

Van Hegel leert Bataille dat het denken het leven volgt, en dat het leven beweging is. En vooral: dat de mens zich deze beweging slechts souverain eigen maakt en er zich in staande houdt wanneer hij in zijn denken zichzelf voortdurend op het spel durft te zetten, het negatieve en het hem negerende tot aan de grens van de dood weet te trotseren. Vooral Hegels mythe van de dialectiek van Heer en Knecht speelt in de lezing die Kojève aan de franse intellectuelen in de jaren dertig overdroeg een cruciale rol: de doodstrotsering vormt er de inzet van. De Knecht ('esclave' vertaalt Kojève nietzscheaans) is de mens die eieren voor zijn geld kiest. Hij, die zijn leven niet op het spel wil zetten in zijn confrontatie met de andere mens, maar die liever onderdanig is dan dood. Maar de soevereiniteit krijgt slechts diegene die de dood riskeert, en tot het uiterste gaat, die *alles* liever is dan de slavernij. 'Nicht das Leben, das sich vor dem Tode scheut und vor der Verwüstung rein bewahrt, sondern das ihn erträgt und in ihm sich erhält, ist das Leben des Geistes (...) er ist diese Macht nur, indem er *dem Negativen ins Angesicht schaut, bei ihm verweilt*. Dieses Verweilen ist die Zauberkraft, die es in das Sein umkehrt.'⁴⁵ Bataille, die de dood recht in de ogen wil kijken en niet van wijken wil weten, voert in en met zijn leven hetzelfde program uit dat Hegel zich in zijn denken gesteld ziet.

De macht die het negatieve uithoudt noemt Hegel: subject. Maar wat moet er een strijd gestreden worden voordat een mens zich zo subject kan noemen! Als geen ander heeft Hegel zich rekenschap gegeven van de ontkenning, de negativiteit die een mens in zijn bestaan heeft te trotseren, de destructie die hij moet uitoefenen om zich staande te kunnen houden. En in al de vormen van negativiteit die Hegel ontmoette, ontwaarde hij de sporen van de stomme dood ('die Abstrakte Negativität', noemde hij die). Het ding dat ik zie, het voedsel dat ik eet, de mens die ik ontmoet: zij ontkennen mij, want in hen stuit ik op een niet-ik, dat mij weerstand biedt. Slechts door op mijn beurt hen te ontkennen als dat wat ze zijn, door het ding tot werktuig te maken, het voedsel te verteren en de andere mens te dwingen mij te erkennen als 'ik' (als Heer), kan ik mijn mens zijn, mijn positiviteit bewerken. Voor Hegel is leven zo altijd een strijd met de destructie, de dood als principe⁴⁶. Jouw negatie tegenover die van het andere ding, de andere mens zetten: 'maintenir l'oeuvre de la mort' en dat met de grootst mogelijke kracht, dát is leven. In deze 'doodsarbeid' zit geen morbide heroïek verscholen, maar vitale levensdrift. Want leven en dood zijn voor Hegel zo met elkaar verstrengeld dat leven ontkennen betekent, en ontkennen doodswerk is. Maar wordt hier nu toch niet weer de dood van zijn verschrikkelijke banaliteit ontdaan, en opgesmukt met filosofische waardigheid, als een fundamenteel principe van het denken? De negatie is Hegels hoeksteen in het bouwwerk waarin de zelfverworven souvereiniteit woont. De mens maakt zich de wereld eigen door haar als – hem vreemde – wereld te ontkennen. Maar als ontkennen destructie is, waarom is de wereld dan niet één groot kerkhof? Welnu, antwoordt Hegel, dat komt – en hier zet hij dat magische Duitse woord in, dat tegelijk ontkennen, bewaren en op een hoger niveau brengen kan betekenen – omdat deze ontkenning een *Aufhebung* is: 'Die Negation des Bewusstseins welches so aufhebt, dass es das Aufgehobene aufbewahrt und erhält und hiermit sein Aufgehobenwerden überlebt.'⁴⁷ Op dit filosofisch mirakel van de *Aufhebung* die tegelijk doodt en doet overleven berust heel Hegels gedachtenbouwsel.

En op dit cruciale punt barst Bataille in lachen uit.

Een lachen dat angst en woede tegelijk is en dat het systeem van Hegel uiteen laat spatten. Want, Bataille heeft het erva-

ren, wie de dood werkelijk in de ogen wil zien, kan hem niet meer 'opheffen'. De cirkel die Hegel met zijn dialectiek rond kreeg, krijgt Bataille niet meer op papier. Want wie de dood in de ogen ziet, wordt sprakeloos en verliest alle taal. 'Arbeid', 'Systeem', 'Weten', 'Geest' zijn concepten die Hegel met het doodswerk van de negatie opbouwde, maar die ineensstorten zodra de dood *werkelijk gezien* wordt als wat hij is: dood. Bataille verwijt aan Hegel niet een gebrek aan moed, tenminste niet aanvankelijk. 'Hegel, zo stel ik me voor, raakte aan het uiterste. Hij was nog jong en geloofde gek te worden. Ik denk zelfs dat hij het systeem uitwerkte om te ontsnappen (elk soort van verovering is ongetwijfeld de daad van een mens die een dreiging ontvlucht). Maar op het eind bereikte Hegel de *bevrediging*, en draaide de rug toe aan het extreme. *De marteling is dood in hem*. (...) Hegel won, levend, het heil, en doodde de marteling, *verminkte zich*. Er bleef niets anders over van hem dan de steel van een schop, een modern mens.'⁴⁸ En Bataille lacht. Een lach die de taal en het discursieve denken overstijgt, die niet-meer-menselijk is, en toch: alleen een mens kan lachen, zoals ook alleen een mens bang kan zijn voor de dood. 'De lach is het fundament, hij opent de diepten van de aarde', schrijft Bataille over zijn ontdekking, zijn eerste 'filosofische' concept⁴⁹. De lach waarin de weerzin en de demonie, maar ook de extreme wanhoop wordt uitgescreeuwd.

6. *De zon als verspiller, de mens als luxe*

Bataille wil in de zon blijven kijken. Verblindend en verzen-gend. De dode ogen van zijn vader, de hitte van de erotiek ('sterk als de dood, haar vlammen zijn vuurvlammen', zegt het Hooglied (8:6)) blijven hem als een obsessie vergezellen. De visualisering van de doodsangst in het beeld van de zon komen we ook overal in zijn werk tegen⁵⁰. Bataille *keek*, en als hij dacht en schreef dan deed hij dat met opengesperde ogen. Daarom zoeken we bij hem tevergeefs naar een moraal. Want moraal, zegt Bataille, is een project. En elk project stelt het leven uit tot een later moment en zegt nee tegen de situatie van het ogenblik, stelt het heden voorwaarden. Bataille leeft zonder reserves en zegt 'ja', onvoorwaardelijk, zonder moreel voorbehoud. Hij opent zijn ogen om 'dat *wat er gebeurt, dat wat is* in het gelaat te zien. En ik zou *niets* van wat er gebeurt

kennen, als ik niets wist van het extreme plezier, als ik niet wist van de extreme pijn⁵¹. 'Zo meent Bataille te zien, wat geen oog voor hem ooit gezien heeft⁵². Maar tegelijk erkent hij ook dat hij pas werkelijk zal zien op het moment dat hij sterft... als hij verblind zal worden⁵³.

Bataille kijkt, en raakt gefascineerd door *alles* wat hij ziet. Geen van zijn boeken wordt zonder afbeelding uitgegeven. Tekeningen van André Masson, of foto's, met zorg gekozen. Beide altijd even shockerend⁵⁴. Zijn levenlang draagt hij ook een serie foto's bij zich van een chinese marteldood, waarbij het slachtoffer levend in Honderd Stukken – zo heet dan ook de marteling – wordt gehakt. Bataille kijkt, met gefixeerde blik, en erkent onophoudelijk 'geobsedeerd te zijn door dat beeld van de pijn'⁵⁵. Het doek van Goya, waarop de te fusilleren rebel van 'Dos de Mayo' sterft met opengesperde ogen gericht in de loop van het geweer, maar ook de tot waanzin verzen-gende zon van de late van Gogh vergezellen Bataille. En aan de periode waarin Bataille bijna zelf zijn verstand verloor houdt hij een absurd visioen over: dat van de mens die zijn ogen niet meer voor zich gericht houdt, naar de grond, maar die een oog boven op zijn schedel draagt. 'Een oog, dat zich opent voor de zon in al haar glorie. (...) Op het moment dat de schittering mij verblindt, ben ik de schittering van een gebro-ken leven en dat leven – angst en duizeling – opent zich voor een oneindige leegte, verscheurt zichzelf en put zichzelf in één ogenblik uit in die leegte⁵⁶. 'Op dezelfde hallucinerende wijze laat Bataille ook God sterven, die evenmin tegenover de dode-lijke zon kan standhouden. 'De hersens van God spatten uit elkaar ... en niemand hoort het⁵⁷. 'Maar Bataille hoort en ziet het, tot gek wordens toe.

Maar hij spreekt echter niet alleen symbolisch en beeldend over de zon, en haar samenhang met de dood. De zon speelt een fundamentele rol in zijn meest systematische boek waarin hij de taal van de wetenschap spreekt, *La Part Maudite*. In dit boek brengt Bataille zijn obsessie op systeem, en bouwt er zelfs een hele economische theorie op. Centraal is daarbij het fenomeen dat voor hem de grondvesten van het bestaan uit-maakt, maar dat door de mens die zijn ogen sluit voor de werkelijkheid als een 'vervloekt deel' ervan wordt uitgedre-ven. Bataille doelt op de verspilling, het verloren gaan van energie, van leven, in het oog springend in de natuur. Maar

ook de verkwisting in de menselijke samenleving van levens en goederen (Bataille maakt twee wereldoorlogen mee), zo exuberant aanwezig, dat niet meer van een randverschijnsel, een ontarding kan worden gesproken, maar van de essentie zelf.

Bataille ziet in dit excessieve zelfverlies het principe van alle leven. Het leven gaat zich niet te buiten aan excessen, maar is zelf een exces, een maximum aan wanorde, dat zonder limiet vernietigt wat het zelf heeft voortgebracht. Bataille denkt aan de voedselketen, waarbij het dier de plant, het ene dier het andere, de mens het dier verteert – één gigantische verspilling van energie. Maar ook heeft hij het oog op de erotiek en de voortplanting. Tweehonderd miljoen zaadcellen voor één enkel sterfelijk wezen! Het leven verkwist zichzelf, en de mens die toevalligerwijze uit deze verkwisting ontstaat moet als een luxe beschouwd worden, waarvan het oneindig veel waarschijnlijker zou zijn geweest dat hij er *niet* geweest was⁵⁸. De grootste verspilling is echter de dood. De dood is niet noodzakelijk voor het leven; Bataille verwijst daarvoor naar de elementaire levensvormen die onsterfelijk zijn⁵⁹. De dood is echter een luxe, grenzeloos, en toch één die het kokende en borrelende leven zich moeiteloos kan veroorloven. Wij vrezen de dood, omdat we er de ontkenning van onszelf in ontdekken. Maar in feite stuiten we in de energieverpilling van de dood op de diepe waarheid van de beweging waarvan het leven zelf de ontvouwing is⁶⁰.

De zon maakt het leven op aarde mogelijk. Dezelfde grondwet van alle leven (de verspilling) is ook het principe van de zonne-energie zelf. 'De bron en het wezen van onze rijkdom zijn gegeven in het schijnsel van de zon, die energie – onze rijkdom – zonder tegenprestatie uitdeelt. De zon geeft, zonder ooit terug te ontvangen.'⁶¹ Het leven is zo beschouwd een orgie, een verspilling van leven: de zon is de dood. Maar wie zich van de zon afkeert, wendt *zichzelf* de rug toe: wij zijn, met onze angst voor de dood inbegrepen, niets anders dan een luxueuze oprisping van de beweging van de natuur. Bataille wil zich niet van zichzelf afwenden, dus keert hij ook de dood de rug niet toe. De mens interesseert hem slechts voorzover deze zich aan de withete gloed wil blootstellen: de mens op z'n kookpunt⁶². Daarom werd Bataille ook gefascineerd door vulkanen en hun onuitputtelijke ejaculaties. Een expeditie naar de

Etna, die Bataille eens ondernam (hij wilde niets doordenken, wat hij niet ook doorleefd had) werd hem bijna fataal. Hij wilde te ver over de rand kijken⁶³.

Het leven is verspilling van leven. De grootste verspilling is de dood. De zon is de voorwaarde voor het leven; de zon is de dood. En wie ja zegt tegen het leven – Bataille deed het zonder reserves – zegt daarmee ook ja tegen de dood. De wijze waarop Bataille vorm gaf aan deze bevestiging was nooit moreel, maar moest wel religieus zijn. Want de moraal maakt voorbehoud, terwijl de de religie om overgave vraagt.

Het leven vraagt niet om ontkenning, maar om aanbidding. Bataille aanbad het leven, en vereerde de zon, de gevende en verslindende god. Hij werd gefascineerd door de religie van de Azteken, die aan het gewelddadige en zelfvernietigende karakter van de zon in hun op mensenoffers gebouwde cultuur gestalte gaven.

De mexicaanse mythe die de oorsprong van de zonnegod verhaalt, vertelt van een godenstrijd waarbij de god die zichzelf in het vuur zou werpen, de zon zou worden. Nanauatzin gaat inderdaad tot dit uiterste en springt, zichzelf opgevend, in de vuurgloed. Hij wordt de zon. Zijn rivaal, die aarzelde, maar later toch zijn voorbeeld volgde, moet met de positie van maan genoegen nemen⁶⁴. In deze mythe wordt de zelfverspillende offerdood het principe zelf van het kosmische leven, de levenschenkende zon vraagt om de dood. De bloedige en wrede offercultus van de Azteken waarmee mensen werden geofferd aan de zon beantwoordt aan dit levensbeginsel. De mexicaanse samenleving berustte op destructie. Als er niet geofferd werd, dan werd er mensenbloed in de oorlog verspild. Elke nieuwgeborene kreeg bij de Azteken van de baker de volgende woorden mee: 'Ik snij je navelstreng door, midden op je lichaam. Weet goed en begrijp dat het huis waarin je geboren bent niet je thuis is. (...) Je echte vaderland is elders. Je beroep, en je wetenschap is de oorlog; je plicht is het om het bloed van je tegenstander aan de zon te drinken te geven. (...) En jouw vaderland, jouw erfdeel en geluk, je zult het vinden in het paleis van de zon⁶⁵.' De zon die leven geeft, vraagt in dezelfde gevende beweging om de dood.

De interesse van Bataille voor dit wrede heidendom was nooit louter godsdiensthistorisch bepaald⁶⁶. Hij achtte zichzelf een religieus mens, waarbij religie dan verstaan moet worden als

de bemiddeling tot het sacrale, het tremendum en het fascinosum. Als 'heilig' gold voor Bataille alles wat gewelddadig de menselijke wereld binnenbreekt en de grondvesten van het bestaan openbaart. In een periode van zijn leven, waarvan hij later erkende dat hij daarin een vergissing had begaan, was hij ook daadwerkelijk actief dit sacrale in een rite om te zetten. Op het eind van de jaren dertig richt Bataille daartoe een geheim religieus genootschap op, dat hij Acéphale ('Zonder hoofd') noemt, en gaat hij in dit Azteekje spelen zover dat hij zelfs de gedachte van een mensenoffer overweegt⁶⁷.

Bataille raakte in deze jaren werkelijk zijn hoofd kwijt en overschreed de grenzen van de pathologie. Hij ging te ver, oordelen we over een man, voor wie leven te ver gaan wás, en voor wie het exces van een beweging de waarheid ervan openbaarde⁶⁸. Zijn biograaf spaart hem in dit opzicht niet: Bataille was barbaars en smerig. Ook al hield hij altijd scrupuleus vast aan de vorm van een burgerlijk bestaan⁶⁹. Dat Bataille na de Tweede Wereldoorlog kalmeerde, betekende volgens Surya alleen maar dat hem de kracht ging ontbreken om te leven wat hij dacht, niet dat hij anders ging denken. Zijn teksten zijn scandaleus, gewelddadig en stuitend. Zijn denken vormde één grote overschrijdende beweging, zoals het leven zelf. Bataille schreef nooit op het randje, maar altijd er over heen. Zijn erotische teksten leest men ook nimmer met blozende wangen, maar met een zich omkerende maag. 'Ik denk zoals een vrouw haar rok optilt. Op het uiterste van zijn beweging, is denken de schaamteloosheid, de obsceniteit zelf'⁷⁰.

7. De dood van God

Toch is het de ervaring van ieder die Bataille leest en in 'het gat' van zijn boeken valt, dat zijn teksten zelden demonisch-satanische trekjes dragen. Bataille exploreert het kwaad, dat hoort bij zijn ja tegen alles wat is, maar hij roept er nimmer toe op. Hij overschrijdt ook de grenzen in de erotiek, maar zal nooit een voorstander worden van de afschaffing van het seksuele verbod: voor het kunnen overschrijden zijn immers grenzen nodig⁷¹. Bataille is gefascineerd door de dood, hij wil ook leven 'à la hauteur de la mort', maar hij zal nooit in overmoedige heroïek de dood omhelzen, tenzij in het niemandsland voorbij de verschrikking. Zijn extase is veroverd op de vrees, zijn plezier doortrokken van walging. Bataille vraagt eerder

om medelijden, dan dat hij angst aanjaagt. Hij is zijn levenlang een wanhopig mens geweest, maar heeft die wanhoop nooit heldhaftig willen overschreeuwen⁷².

Vanaf het ogenblik dat de devotie uit zijn leven verdwijnt en de hemel voor hem leeg raakt (zo rond 1924), duizelt hem onophoudelijk de afgrond, de nacht tegemoet, die nu niet meer door God gevuld kan worden. De God van zijn katholieke vroomheid wordt de 'Nobodaddy upthere' van William Blake⁷³. De leegte jaagt hem angst aan, doodsangst, zoals zij dat eeuwen geleden ook aan Pascal deed. Maar Nietzsche ontnemt aan Bataille de illusie dat het heelal nog ergens een verborgen middelpunt zou hebben, een vangnet onder de duizeling. God is dood, leert Nietzsche hem. En Bataille door-denkt deze dood zinnelijk: tot in zijn ontbinding toe. God is voor Bataille nooit 'alleen maar' dood (een filosofische wijze van spreken), maar hij ruikt rondom Hem de lijkluicht. De dood vult de verrottende leegte die God achterlaat. Zo wordt wat de ervaring van de dood van God voor Nietzsche was, de ervaring van de dood tout court voor Bataille⁷⁴.

De God die we bij Bataille tegenkomen verspreidt altijd een doodslucht om zich heen; hij is obsceen, blind of gek. Zoals Batailles vader in zijn doodstrijd. Ook God is verblind, nu Hij het heeft moeten afleggen tegen de verzengende hitte van de doodszon. Zo lezen we van Bataille een gebed voor het slapen gaan: 'O God, die mijn inspanningen ziet, geef mij de nacht van je blinde ogen⁷⁵.' God heeft de strijd tegen de dood moeten opgeven. En als Hij bestond, aldus Bataille, dan zou Hij nog oneindig veel wanhopiger moeten zijn dan welk mens ook, want alleen Hij zou de kracht hebben die ons ontbreekt, om zich werkelijk voor te stellen hoe het *is*, en *hoe erg* het is. God zou als enige het recht bezitten om suicide te plegen⁷⁶. Uit wanhoop, omdat Hij tegen de dood niet op kan.

En wat blijft is de leegte. Geen God meer om het goede autoriteit te verlenen, geen God meer om het kwade te vervloeken, geen God meer om te troosten. 'Ik kerm het uit, als een ziek kind, waarvan de zorgzame moeder het hoofd vasthoudt (de mond boven een schaal gehouden). Maar ik heb geen moeder, de mens heeft geen moeder, de schaal is de sterrenhemel (in mijn armzalige walging, is dat zo).' Bataille is ontroostbaar, maar zegt er direct achteraan dat hij geen tranen meer kent, alleen nog koorts⁷⁷. Van de zonnehitte. Of: de wondkoorts van

een aangeschoten stier in de corrida (een schouwspel dat Bataille fascineerde en veelvuldig bezocht) die zich uitput in de strijd met het niets, dronken van de leegte die hem doden zal⁷⁸. Bataille schreef een vers waarin het thema van de dood van God, van de zon en de verblinding in een wanhopige blasfemie zijn omgezet:

Gloria in excelsis mihi

In de hoogste hemelen,
Verheerlijken mij – ik hoor hun stem – de engelen.
Ik ben, onder de zon, een zwervende mier,
klein en zwart, een rollende steen
raakt me,
verplettert me,
dood,
in de hemel
is de zon woedend,
hij verblindt,
ik schreeuw:
'hij durft niet!'
hij durft⁷⁹.

De God van de christelijke traditie is voor Bataille dood. Dat is voor hem: de God, die als een harmonieus en intact wezen het heelal in zijn voegen houdt⁸⁰. Bataille is atheïst, en één van de riten die zijn religieus gezelschap Acéphale onderhield was het jaarlijkse uitroepen van de dood van God op de Place de la Concorde te Parijs. Op de plek waar het hoofd van koningen was gevallen, behoorde ook het Hoofd van het heelal te sneuvelen. De doodsreligie die hij voor het katholicisme van zijn jeugd in de plaats aanhing was onmiskenbaar anti-christelijk⁸¹. De christelijke taal die Bataille constant bleef gebruiken is als provocatie bedoeld, en moet ook als zodanig worden beoordeeld en niet door een inhalig soort apologetiek direct christelijk worden toegeëigend.

Maar er is meer in Batailles christelijk taalgebruik dan louter godslastering en goede seminaristengewoonte als hij zijn eigen denken als een 'nouvelle théologie' bestempelt⁸²; als hij zijn verzameld werk van na de Tweede Wereldoorlog zou willen uitgeven als een 'somme athéologique'⁸³; of als hij zich

beroept op middeleeuwse mystici als Johannes van het Kruis en Theresa van Avila. Bataille *blijft* van God spreken⁸⁴. Maar dan van een God die verscheurd wordt en in doodsstrijd is. Kennis van deze God (een God die voorbij 'God' gaat, het exces van 'God' is), gaat de taal voorbij en deelt in Zijn marteling. Bataille is in dit opzicht een mysticus, en wel een mysticus van de imitatio crucis. Keer op keer komt de marteling van Christus aan het kruis bij hem ter sprake. En met opengesperde ogen kijkt Bataille weer naar een agonie, nu van een mensgeworden God die elke dag opnieuw gekruisigd wordt, en dat tot aan het einde van de wereld (Pascal)⁸⁵. Het 'lama, lama sabachtani' dat weerklinkt in de gesloten nacht is voor Bataille de werkelijke kern van het christendom, dat naar zijn wezen geen heilsreligie is en slechts de wanhoop van God uitschreeuwt⁸⁶. Het heilshistorisch project en de moraal leer die de kerk van het christelijk geloof heeft gemaakt, is zoals elk project een uitstel van de waarheid van het moment, een vlucht voor de realiteit van de verschrikking. De chinese marteling van de Honderd Stukken is een meer waarheidsgetrouwe visualisering van de marteling van Golgotha dan de tot cliché geworden crucifix. Bataille wil in zijn contemplatie van dit goddelijk lijden verder gaan dan welke theopaschitische mysticus ook. Want voor hem komt dit lijden nooit tot rust, in geen heil, in geen Vadergod. Bataille wil met deze verscheurde God op zijn fixerende netvlies tot het einde gaan, 'jusqu'au bout'⁸⁷. Het leven van Bataille, zou men kunnen zeggen, is een levenslang Goede Vrijdag geweest.

8. De dood in zijn ware gedaante

Hoe graag zou men Bataille ook wat van het Pasen en Pinksteren gunnen, van waaruit Jager tegen de dood ten strijde trekt. De hopende God van Pasen, de woedende Geest van Pinksteren, die bij Jager de toon mogen bepalen, zijn bij Bataille zo smartelijk tastbaar afwezig. En toch: als er ergens een eind in zicht komt voor de verschrikking van de dood dan is het toch daar, op Golgotha, en niet op de offerhoogten van de Azteken. Maar een christelijk theoloog zal de drie dagen doodsstilte tussen Goede Vrijdag en Pasen niet korter willen laten duren dan ze voor Jezus Christus zelf zijn geweest: een helse eeuwigheid. Georges Bataille kan dit anti-idealisme in de theologie behulpzaam zijn: tot in zijn diepste vezels heeft hij laten

zien wat er op Goede Vrijdag *werkelijk* gebeurd is, en wat er op Pasen op het spel staat: de verschrikking van de dood en een om het leven strijdende God. Terecht waarschuwt Jager in zijn pleidooi voor het leven voor een te vrolijk Pasen: door te triomfantelijk de 'overwinning' op de dood te proclameren, wordt hij in werkelijkheid slechts gebagatelliseerd. Ook op Pasen is Golgotha nog niet voorbij⁸⁸.

Georges Bataille brengt ons die waarheid verpletterend nabij. Hij heeft in de zon gekeken. Maar blijkbaar kan geen mens dat uithouden zonder blind te worden. De enige waarheid die voor Bataille tenslotte nog gold was de nacht.

Er blijft één uitweg over: zich af te wenden. In heilige woede, zolang men daar de kracht voor ontvangt. Of met een houding waaruit wellicht minder evangelie maar veel wijsheid spreekt: de ogen sluiten. De dichter René Char moet wel aan zijn vriend Bataille gedacht hebben, de man die slechts souverain mens dacht te kunnen zijn door onvoorwaardelijk ja tegen de dood te kunnen zeggen, toen hij het volgende aforisme schreef: 'Als de mens, soms, niet op souveraine wijze de ogen zou sluiten, zou hij tenslotte niets meer zien van wat de moeite waard is om gezien te worden'⁸⁹.

Jagers '*De dood in zijn ware gedaante*' herbergt zo een tegenspraak die door geen bemiddeling meer is op te lossen. Wie vechten wil, moet kijken. Maar wie werkelijk ziet, vecht niet meer. Zo banaal is de dood, dat hij ongevoelig blijft voor paradoxen.

Noten:

1. Okke Jager, *De dood in zijn ware gedaante*, Baarn 1984, 47
2. Georges Bataille, *L'Erotisme*, Minuit 1957, 11.
3. Jager, *a.w.*, 30.
4. Okke Jager, *Liever langer leven*, Baarn 1984, 199.
5. idem, *De dood in zijn ware gedaante*, 46.
6. idem, 32.
7. idem, 31.
8. Michel Surya, *Georges Bataille. La Mort à l'oeuvre*, Garamont-Frédéric Birr 1987. De biografie werd in 1987 onderscheiden met de Prix Concourt.
9. Surya, *a.w.* 42.
10. Gecit. bij Surya, *a.w.* 455.
11. J.M. Lo Duca, *Georges Bataille, au loin...*, Voorwoord bij Georges

- Bataille, *Les larmes d'Eros*, Jean-Jacques Pauvert 1971 (1961), 9-25, 14.
12. *L'Erotisme*, 296 noot.
 13. Aldus Lo Duca, a.w. 16.
 14. 'Survie n'est qu'un sursis.' (*L'Erotisme*, 111).
 15. Georges Bataille, *L'expérience intérieure*, Gallimard 1954 (1943), 119.
 16. Gecit. door Surya, a.w. 169.
 17. Vgl. *idem*, 431.
 18. *idem*, 408.
 19. *L'expérience intérieure*, 86.
 20. Surya, a.w. 160.
 21. Gecit. *idem* 106 noot 3.
 22. Gecit. *idem*, 301.
 23. *idem*, 447.
 24. *L'expérience intérieure*, 10; *L'Erotisme*, 204vv.
 25. Surya, a.w. 242, 279, 356, 396. Vgl. ook *idem*, 408: 'Bataille adore l'existence...'
 26. Georges Bataille, *La Part Maudite*. Précédé de *La Notion de Dépense*. Introduction de Jean Piel, Minuit 1967, 70.
 27. Vgl. *L'expérience intérieure*, 113: 'Tu ne pourrais devenir le miroir d'une réalité déchirante si tu ne devais te briser...'
 28. Surya, a.w. 339.
 29. *idem*, 441, 454 noot 3.
 30. *La Part Maudite*, 52.
 31. Surya, a.w. 430 noot 6.
 32. Bataille eindigde als tweede van zijn jaar aan de prestigieuze Ecole de Chartes, met een ministeriële onderscheiding. (*idem*, 52).
 33. Vgl. *idem*, 340; 406.
 34. *idem*, afbeelding 70.
 35. Vgl. *La Part Maudite*, 30v.
 36. *L'expérience intérieure*, 39.
 37. *idem*, 49.
 38. *idem*, 95.
 39. *idem*, 97. Vgl. ook *L'Erotisme*, 97: 'c'est une question – quantitative – de force.'
 40. *L'expérience intérieure*, 39. Vgl. Surya, a.w. 62v., 71.
 41. Vgl. Surya, a.w. 151, 313, 334, 418.
 42. Jacques Derrida, De l'économie restreinte à l'économie générale. Un hégelianisme sans réserve, in: *idem*, *L'écriture et la différence*, Seuil 1967, 369-407, 373.
 43. In de uitgave van Suhrkamp, Frankfurt am Main 1977 op pg 36.
 44. Surya, a.w. 196vv. Voor de invloed van Kojève en zijn Hegel-interpretatie op de Franse filosofie, zie Vincent Descombes, *Das Selbe und das Andere*. Fünfundvierzig Jahre Philosophie in Frankreich, 1933 -1978, Frankfurt am Main, 17vv. (Vertaling van *Le même et l'autre*, Minuit 1979). De colleges van Kojève zijn later uitgegeven door Raymond Queneau als: Alexandre Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, Gallimard 1947.
 45. Hegel. *Phänomenologie des Geistes*, 36 (curs. fdl).
 46. Deze gedachte is fundamenteel in Batailles *Théorie de la religion* (pos-

- tuum uitgegeven door Thadée Klossowski), Gallimard 1973. Zie het motto van Kojève dat aan deze studie voorafgaat ('...Ainsi tout action est 'négatrice') en de wijze waarop Bataille het uitwerkt, *a.w.* 155v.
47. Hegel, gecit. bij Derrida, *a.w.*, 375v.
 48. *L'expérience intérieure*, 56. Vgl. over Hegel, *idem* 157 – 160. Voor Bataille is de moderne mens een verachtelijk wezen: hij vergeet zijn werkelijke condities in al zijn arbeid. Bataille ziet hem als 'L'expression du sommeil' (*La Part Maudite*, 173).
 49. *L'expérience intérieure*, 84. Vgl. ook Surya, *a.w.* 50.
 50. Zie bijv. Surya, *a.w.* 168v., 132v., 291v., 365, 444, 454.
 51. *L'Erotisme*, 295. Vgl. *idem*, 299v.
 52. *L'expérience intérieure*, 11.
 53. '... cette condition à laquelle je *verrais* serait de mourir. Je n'aurais à aucun moment la possibilité de *voir*!' Gecit. door Derrida, *a.w.* 406.
 54. J.M. Lo Duca, *a.w.* 11, 14. Ook deze wijst trouwens op de vergelijking tussen de zon en de dood, en op Bataille die er in heeft willen kijken, *idem*, 22.
 55. *Les larmes d'Eros*, 121. Vgl. ook *L'expérience intérieure*, 139 – 141.
 56. *L'expérience intérieure*, 92.
 57. *idem*, 54.
 58. *idem*, 83v.
 59. *La Part Maudite*, 70.
 60. *idem*, 73.
 61. *idem*, 66.
 62. *idem*, 60.
 63. Surya, *a.w.* 263.
 64. *La Part Maudite*, 84 vv.
 65. *idem*, 91.
 66. Vgl. ook *L'Erotisme*, 38: 'Je parle, moi, de la religion du dedans, comme un théologien de la théologie.'
 67. Surya, *a.w.* 252 vv.
 68. Zowel André Breton, Jean-Paul Sartre als Simone Weil vonden dat Bataille maar op de divan moest, *idem*, 335 noot 12. Hetgeen hij in 1925-26 trouwens al gedaan had (*a.w.* 106 v.).
 69. *idem*, 155.
 70. Gecit. als motto bij Surya, *a.w.* 8.
 71. *L'Erotisme*, 294. Vgl. *idem*, 45. Bataille is ook nooit, als de Sade, een libertijn uit overtuiging geweest, maar een losbandige, een ontspoorde (Surya, *a.w.* 115).
 72. Het fascisme heeft op Bataille ook nimmer vat kunnen krijgen, al fascineerde het hem (zoals alles). Het begrijpt immers de dood niet; erger, het verheerlijkt hem (Surya, *a.w.* 249).
 73. *L'expérience intérieure*, 79.
 74. Surya, *a.w.* 457.
 75. *L'expérience intérieure*, 53.
 75. Surya, *a.w.* 448.
 77. *L'expérience intérieure*, 62.
 78. *idem*, 108v.
 79. *idem*, 185.
 80. Surya, *a.w.* 344. Vgl. *L'Erotisme*, 156.

81. Surya, a.w. 252 v.
82. *L'expérience intérieure*, 120v.
83. Surya, a.w. 405.
84. Over Hem sprak Bataille bij voorkeur 's nachts; God gold dan als zijn meest geliefde conversatieonderwerp (*idem*, 386).
85. *L'expérience intérieure*, 61, 104. Vgl. Surya, a.w. 74.
86. *L'expérience intérieure*, 61, 65vv.
87. *idem*, 67.
88. *Liever langer leven*, 156.
89. Gecit. in het herdenkingsartikel bij de dood van Char in *Le Monde* van 21/22-2-1988. In de verte heeft ook Bataille zelf weet van deze waarheid: '... je vois plus distinctement si le soleil se cache...' (*La Part Maudite*, 95).